

शुभ भाव व क्रिया यांनी पापमुक्ती

श्रावको जायते षडभिः कर्मभिः कर्मघातिभिः ।

अहोरात्रसमुद्भूतं पापं तैरेव क्षिप्यते ॥ २४५ ॥

अर्थ - पेषणी, कुट्टनी आदि गृहारंभाच्या कामामुळे रात्रंदिवस होणाऱ्या पापापासून मुक्त होण्यासाठी तो देवपूजा, गुरुपास्ती, स्वाध्याय, तप इ. शुभात्मक क्रिया करतो. (पण त्या शुभक्रियांचे कर्तृत्व स्वीकारत नाही.)

श्रावकधर्म हा जीवनात सुख-समृद्धी, वैभव, संतुष्टता, परोपकारिता यांची बीजे पेरणारा धर्म आहे. त्यामुळे गृहस्थांना आवश्यक असणा-या रोजच्या कर्मामुळे होणारे पाप त्याला लागत नाही.

निर्मल शुभक्रियांनी धर्माराधना

सम्यक्त्वं निर्मलं पुंसामेभिः सम्बोभवीति च ।

एभिः श्रीजिनधर्मस्याराधको जायते नरः ॥ २४६ ॥

अर्थ - या (सहा आवश्यक गोष्टी) मुळे मनुष्याचे सम्यकदर्शन निर्मल होते. आणि यामुळेच तो जिनधर्माचा आराधक होतो. ॥ २४६ ॥

भावार्थ - श्रावकाने मद्य, मध, पाच उदुंबर फळे यांचा त्याग केला असतो. तसेच रोज देवदर्शन, जिनपूजन, अरिहंत-भक्ती, ध्यान यामुळेही त्याचा गृहस्थांच्याकडूनही नित्य होणारा पापाश्रवही क्षय पावतो. श्रावकाची दिनचर्या, त्याची धर्माराधना व अहिंसात्मक आचरण, दयाभाव यामुळे त्याचे अंतरंग सम्यकत्वाने उजळून जाते. सम्यकत्वाच्या प्रकाशाने पापक्षय होतो.

शुभ व पुण्यमय क्रियांनी श्रावकाचे जीवन पवित्र बनते. त्याची रत्नत्रयाबद्धलची प्रीती व प्रयन्त यांना बळकटी येते. शुभभावातून तो प्रयत्नपूर्वक आत्म्याच्या विरुद्ध स्वरूपाची धनी होतो. अशुभातून शुभाकडे व शुभातून शुद्ध आत्मतत्वाकडे त्याची यात्रा सुरु असते. श्रावकाच्या निर्मळ मनातून मुनीजीवनाचा ‘मी कधी स्वीकार करु शकेन’ व ते निर्ग्रंथ जीवन मला केळ्हा प्राप्त होईल, अशी सतत शुद्ध भावनांचा प्रवाह वाहात असतो.

सम्यक्त्वाच्या अध्यायाची समाप्ती

इति स्वाध्यायमुख्यानि चतुष्कर्माणि सत्पदे ।
चनुर्थे कथितानीह वक्ष्ये ५हं ज्ञानमुतरे ॥ २४७ ॥

अर्थ - अशा प्रकारे स्वाध्याय ज्यात प्रमुख आहे अशी संयम, तप आणि ज्ञान याचे वर्णन मी चौथ्या सत्पदात केले आहे. यापुढे मी सम्यकज्ञानाचे वर्णन करीत आहे. ॥ २४७ ॥

या आचार्य उमास्वामीच्या श्रावकाचारातील सम्यक् दर्शनाचा अध्याय तिसरा समाप्त होतो. श्रावकाच्या जिनपूजन, जिनवंदन, गुरुपूजन, स्वाध्याय, तप यांचे वर्णन करणारा हा अध्याय आहे.

अध्याय - ३

सम्यकज्ञानाची उपासना

इत्थमात्मनि संरोप्य सम्यक्त्वं मुक्तिकांक्षिभिः ।
समुपार्य ततः सम्यगज्ञानं साम्नायमुक्तिभिः ॥ २४८ ॥

अर्थ - अशा प्रकारे मुक्तीची इच्छा करणाऱ्याने स्वतःच्या आत्म्याच्या ठिकाणी सम्यक्त्वाचे आरोपण करून, नंतर आम्यानपूर्वक म्हणजे आगमानुसार मुक्ती लाभदायक अशा सम्यक् ज्ञानाची उपासना करावी.

भावार्थ - सम्यक्त्वाचा उदय झाल्यावर आत्म्याचे ज्ञानही सम्यक होते, सम्यक्त्व नसेल तर ते ज्ञान कुज्ञान म्हणजे मुक्तीप्रद नसते. ज्ञानाची कक्षा, विस्तार आज खूप होत आहे. पण त्यातून मानवाच्या अंतिम मुक्तीचा हेतू नाही. ‘सा विद्या या विमुक्तये’, संसारापासून मुक्त करते. वासना, अहंकार, राग-द्वेष यांचे आत्म्यापासून जे विभक्तत्व आहे, जी आत्यंतिक भिन्नता आहे, ती दाखविणारे ज्ञान सम्यक् योग्य, उपादेय होय. भौतिक, आधिभौतिक किंवा विश्वाला जाणणारे इ आनही खरे ज्ञान नव्हे, जर ते सम्यकदर्शनाला (मुक्तीला) कारण होत नसेल तर. याचसाठी सुरुवातीला सम्यक दर्शनाचा विचार मांडला. आता सम्यकज्ञानाचा विचार या आध्यायात अगदी सोप्या, सुबोध रीतीने करण्यात येत आहे.

सम्यकज्ञानाचीही आराधना

एककालादिप प्राप्तजन्मनोर्दृष्टिबोधयोः ।
पृथगाराधनं प्रोक्तं भिन्नत्वं चापि लक्षणात् ॥ २४९ ॥

अर्थ - जरी सम्यकदर्शन आणि सम्यकज्ञान एकाच वेळी प्राप्त होत असले, तरी लक्षणाच्या अपेक्षेने त्या दोन्हीत फरक आहे. म्हणून सम्यकदर्शनावरोबर सम्यकज्ञानाची वेगळी आराधना वेळी पाहिजे. ॥ २४९ ॥

कार्य - कारणाची संगती

सम्यगज्ञानं मतं सम्यक्त्वं कारणं यतः ।
ज्ञानस्याराधनं प्रोक्तं सम्यक्त्वानंतरं तत् ॥ २५० ॥

अर्थ - सम्यक्दर्शन आणि सम्यक्ज्ञान यामध्ये सम्यग दर्शन हे कारण आहे आणि सम्यक्झान त्याचे कार्य आहे. म्हणून सम्यक्दर्शनानंतर सम्यक्ज्ञानाची आराधना करावी, असे सांगितले आहे. ॥ २५० ॥

भावार्थ - देव, शास्त्र व गुरु, सात तत्त्वे व नऊ पदार्थ यांच्या वरील श्रद्धा दृढ झाली की सम्यक्दर्शन होते. अनंतानुबंधी क्रेध, मान, माया व लोभ हे चार कषाय नाश होतात. अनादिकाळाचे मिथ्यात्व देखील उरत नाही. उत्तम अशी आत्मप्रीती निर्माण होते. ते सम्यक्दर्शन म्हणजेच स्वात्मानुभूती होय.

सम्यगज्ञान म्हणजे काय ?

त्रैकाल्यं त्रिजगत्त्वं हेयादेयप्रकाशनम् ।
यत्कारोतीह जीवनां सम्यगज्ञानं तदुच्यते ॥ २५१ ॥

अर्थ - त्रिकाल आणि त्रिलोकवर्ती तत्वांमधून जीवांना हेय आणि उपादेय तत्व स्पष्ट करते ते सम्यगज्ञान होय ॥ २५१ ॥

भावार्थ - त्रैकालिक म्हणजे वर्तमान-भूत-भविष्यकाळात शाश्वत तत्वामधून लोकांना हेय त्याज्य आणि उपादेय म्हणजे ग्रहण करण्यास योग्य असे तत्व कोणते हे कळते. त्यालाच सम्यगान असे म्हणतात.

ग्रंथार्थोभयपूर्ण कालविनयसोपाधानं च ।
बहुमानेन समन्वितमनिन्हवं ज्ञानमाराध्यम् ॥ २५२ ॥

अर्थ - ज्ञानाची आराधना ग्रंथशुद्धी, अर्थशुद्धी, उभयशुद्धी, कालशुद्धी, विनयशुद्धीपूर्वक उपधान आणि बहुमानपूर्वक निन्हवरहित होऊन केली पाहिजे. ॥ २५२ ॥

भावार्थ - ज्ञानाची आराधना ही शुद्ध आणि पवित्र रीतीने व्हावी यासाठी काही गोष्टी आवश्यक आहेत असे आचार्य सांगतात. त्या अशा- ग्रंथशुद्धी म्हणजे ग्रंथ पवित्र असावा, शुद्ध विचार-आचाराचे समर्थन करणारा असावा. अर्थशुद्धी त्याचा अर्थ शुद्ध आणि स्पष्टरीतीने ग्रंथ आणि अर्थाची शुद्धी. काळशुद्धी म्हणजे योग्य वेळी ग्रंथाचे वाचन. विनयाने-नम्रतेने ग्रंथाची ठेवाठेव तसेच सन्मानपूर्वक कोणाचीही निंदा न करता ज्ञानाची आराधना करावी.

सम्यगज्ञानाचे चतुर्वेद

तस्यानुयोगाच्चत्वारो विदिता वेदसंज्ञया ।
जिनागमे वेदसंज्ञा नान्ये वेदाः प्रकल्पिताः ॥ २५३ ॥

अर्थ - जिनागमात त्या सम्यगज्ञानाचे वेदसंज्ञक चार अनुयोग आहेत- प्रथमानुयोग. करणानुयोग, चरणानुयोग आणि द्रव्यानुयोग. या अनुयोगांनाच वेद अशी संज्ञा आहे. याशिवाय जे वेद आहेत ते परिकल्पित आहेत. यथार्थ नाहीत. ॥ २५३ ॥

या सर्व प्रकारच्या वेदांचे आणि अनुयोगाचे स्पष्टीकरण पुढील श्लोकात केलेले आहे.

प्रथमानुयोग

यत्र जिनादिविचित्रेत्तमपुरुष चरित्रकीर्तनं पुण्यम् ।
प्रथमानुयोगसम्यगज्ञानं मुनयस्तमाहुश्च ॥ २५४ ॥

अर्थ - ज्यात तीर्थकर, चक्रवर्ती आदी अनेक उत्तम पुरुषांचे चरित्र सांगून पुण्याचे वर्णन केलेले आहे. त्याला मुनीलोक प्रथमानुयोग नावाचे सम्यगज्ञान म्हणतात. || २५४ ||

भावार्थ - प्रथमानुयोगात तीर्थकर, चक्रवर्ती आदी पुण्यश्लोक लोकांची चरित्रे सांगितली असून त्यात पुण्यमय जीवनाचे वर्णन केले आहे. त्याला मुनीश्लोक प्रथमानुयोग म्हणतात.

करणानुयोग

नरकीद्वीपपयोनिधिगिरिवरसुरलोक वातवलयानाम् ।

परिमाणादिप्रकटनदक्ष करणानुयोगो यम् ॥ २५५ ॥

अर्थ- ज्यात नरक, द्वीप, समुद्र, पर्वत, देवलोक, वातवलयाचे परिमाण, संख्या याचे सावधपणे वर्णन केले आहे तो करणानुयोग होय. || २५५ ||

भावार्थ - करणानुयोगात नरकाचे वर्णन, द्वीपाचे, समुद्राचे, पर्वताचे, देवालोकाचे वर्णन आले आहे. नुसते वर्णनच नव्हे तर त्यांचे परिमाण, संख्या इ. चे सविस्तर वर्णन आले आहे.

चरणानुयोग

ब्रतसामितिगुप्तिलक्षणचरणं यो वदति तत्फलं चापि ।

चरणानुयोगसम्यगज्ञानं तज्जानिनो जगदुः ॥ २५६ ॥

अर्थ - ज्यात ब्रत, समिती गुप्तीस्वरूप चारित्र्याचे आणि त्याच्या फलाचे देखील प्रतिपादन केले आहे, त्याला ज्ञानी लोक चरणानुयोग सम्यगज्ञान म्हणतात. || २५६ ||

द्रव्यानुयोग

षडद्रव्यनवपदार्थास्तिकायसहितानि सप्त तत्वानि ।
द्रव्यानुयोगदीपो विमलः सम्यक् प्रकाशयति ॥ २५७ ॥

अर्थ - ज्यात सहा द्रव्ये, नऊ पदार्थ, पाच अस्तिकाय सहित सात तत्वांचे उत्तम रीतीने स्पष्टीकरण केले आहे तो द्रव्यानुयोगरूपी निर्मल दीपक होय. ॥ २५७ ॥

शोकान्तेकुहभेदैकपरशुं समजीवनम् ।
मुक्तिश्रीबोधजनकं सम्यगज्ञानं श्रयन्तु च ॥ २५८ ॥

अर्थ - शोकरूपी वृक्षाचा भेद करण्यासाठी अद्वितीय असलेल्या कुन्हाडी (परशू) समान असलेल्या उपशम अथवा समभावी जीवन-स्वरूप आणि मुक्ती लक्ष्मीच्या ज्ञानाचे उत्पादक अशा सम्यगज्ञानाचा भव्य जीवांनी आश्रय घेतला पाहिजे. ॥ २५८ ॥

भावार्थ - शोकाला या ठिकाणी ग्रंथकाराने वृक्षाची उपमा देऊन त्याचा (शोकाचा) नाश करणाऱ्या उपशमाला कुन्हाडाची उपमा दिलेली आहे. कुन्हाड जशी झाड तोडते, तसेच उपशम क्रेधाला नाहीसा करतो. म्हणून मुक्तीचे ज्ञान देणाऱ्या सम्यगज्ञानाचा लोकांनी आश्रय घ्यावा.

इत्थं विधूतदृग्मेहैर्भव्यैः पंचमसंश्रये ।
सम्यगज्ञानं विभाव्यात्र चारित्रमवलंब्यताम् ॥ २५९ ॥

अर्थ - अशा प्रकारे ज्यांचे दर्शनमोहनीय कर्म दूर झाले आहे, अशा भव्यजीवांनी पंचमपदात सम्यगज्ञानाची आराधना करून सम्यक्चारित्र्याचा अवलंब केला पाहिजे. ॥ २५९ ॥

सम्यक्चारित्र्य

अज्ञानपूर्वकं वृत्तं सम्यग् नाप्तोति यज्जनः ।
संज्ञानानंतरं प्रोक्तं व्रतस्याराधनं ततः ॥ २६० ॥

अर्थ - अज्ञानपूर्वक धारण केलेले चारित्र्य सम्यक् होऊ शकत नाही. म्हणून सम्यग्ज्ञानानंतर सम्यकचारित्र्याची आराधना करावी असे सांगितले आहे. ॥ २६० ॥

व्रते

सम्यकसमस्तसावद्यवियोगात् व्रतमुत्तमम् ।
तदेव व्रतमाख्यातं पञ्चभेदं तदन्तरे ॥ २६१ ॥

अर्थ - सम्यकप्रकारे मन-वचन-कायेने सर्व पापमय कृत्यांचा त्याग करणे याला उत्तम व्रत म्हणतात. त्याच्या अवांतर भेदाशिवाय ते व्रत पाच प्रकारचे आहे. ॥ २६१ ॥

व्रताचे भेद

सकलं विकलं प्रोक्तं द्विभेदं व्रतमुत्तमम् ।
सकलस्य त्रिदिग्भेदा विकलस्य च द्वादशः ॥ २६२ ॥

अर्थ - व्रताचे सकलव्रत आणि विकलव्रत असे दोन भेद आहेत. सकलव्रताचे पाच महाव्रते, पाच समिती आणि तीन गुप्ती असे तेरा भेद आहेत. आणि विकलव्रताचे पाच अणुव्रते, तीन गुणव्रते आणि चार शिक्षाव्रते असे बारा भेद आहेत. ॥ २६२ ॥

मैरेयपललक्षौद्रपंचोदुंबरवर्जनम् ।
व्रतं जिघृक्षुणा पूर्वं विधातव्यं प्रयत्नतः ॥ २६३ ॥

अर्थ - व्रत ग्रहण करणाऱ्याने प्रयत्नपूर्वक मद्य, मास, मधु, आणि पाच औंदुबंर फलांचा त्याग करून आठ मूलगुणांचा स्वीकार केला पाहिजे. || २६३ ||

मद्याचे दोष

मनोमोहस्य हेतुत्वान्निदानत्वाद् भवापदाम् ।
मद्यं सम्भिः सदा हेयमिहामुत्र च दोषकृत् ॥ २६४ ॥

अर्थ - मद्य मनाला मोहित करणारे, संसारातील संकटाचे निमित्त (निदान) आहे. या आणि परलोकात अनेक दोष निर्माण करणारे आहे. म्हणून सज्जनांनी त्याचा त्याग करावा. || २६४ ||

मद्याद्यदुसुता नष्टा एकपात्तापसः खलः ।
अङ्गारकः खलो जातः पिङ्गलो मद्यदोषतः ॥ २६५ ॥

अर्थ - मद्यपानाने यदुपुत्र (यादव) नष्ट झाले, मद्याच्या दोषामुळे एकपाद नावाचा तापस नष्ट झाला. अंगारक नावाचा तापस आणि पिंगळ नावाचा राजा नष्ट झाला. || २६५ ||

मांसाशनाचे दोष

हन्ता दाता च संस्कृता नुमन्ता भक्षकस्तथा ।
क्रेता पलस्य विक्रेता यः सः दुर्गतिभाजनम् ॥ २६६ ॥

अर्थ - मासाकरिता जीवे मारणारा, मास देणारा, शिजविणारा, खाण्यास अनुमोदन देणारा, स्वतः भक्षण करणारा, खरेदी करणारा आणि विकणारा हे सर्व दुर्गतीस पात्र आहेत. || २६६ ||

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसा मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

न च प्राणिवधात्स्वर्गस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥ २६७ ॥

अर्थ - प्राणीहिंसा केल्याशिवाय मास कोठेही उत्पन्न होत नाही. प्राणिधाताने स्वर्गही मिळत नाही. म्हणून मांसाशनाचा त्याग करावा. ॥ २६७ ॥

मांस भक्षयति प्रेत्य यस्य मांसमिहादम्यहम् ।

एतन्मांसस्य मांसत्वे निरुक्तिं मनुरब्रवीत् ॥ २६८ ॥

अर्थ - ‘मनु’ ने मांसाचे वर्णन असे केले आहे की, मी ज्याचे मांस आता खातो, तो ‘मां’ (मला) स (तो) परलोकात खाईल हीच मांसाची मासता आहे. ॥ २६८ ॥

न मांससेवने दोषो न मद्ये न च मैथुने ।

प्रवृत्तिरेव भूतानामित्यूचुर्विषयार्थिनः ॥ २६९ ॥

अर्थ - इंद्रिय-विषय लोलुप लोकांनी मास खाण्यात मद्य पिण्यात आणि मैथुनसेवनात दोष नाही, ती तर माणसाची स्वाभाविक प्रवृत्ती आहे, असे म्हणून भ्रमात टाकले आहे. ॥ २६९ ॥

अनादिकालाद् भ्रमतां भवाद्यो निर्दयात्मनाम् ।

कामार्तचेतसां याति वचः पेशलतामदः ॥ २७० ॥

अर्थ - अनादिकालापासून संसार-सागरात भ्रमण करणारे, निर्दय स्वभावी आणि कामपीडीत चित्त असलेल्या लोकांना वरील प्रकारचे म्हणणे आवडते. ॥ २७० ॥

कृपालुतार्द्बुद्धीनां चारित्राचारशालिनाम् ।

अमृषाभाषिणामूषां न स्तुत्या गीः क्वचिन्नृणाम् ॥ २७१ ॥

अर्थ - परंतु दयार्द्र बुद्धीच्या, चारित्र्यवान् आणि खरे बोलणाऱ्या लोकांना वरील बोलणे कधीही आवडत नाही. || २७१ ||

सन्दिग्धे पि परे लोकेत्याज्यमेवाशुभं बुधैः ।

यदि न स्यात्तस्यः किं स्यादस्ति चेन्नास्तिको हतः ॥ २७२ ॥

अर्थ - ज्यांना परलोकासंबंधी संशय आहे, त्या बुद्धिमान लोकांनादेखील वाईट गोष्टी त्याज्य आहेत. जरी परलोक नसला, तरी त्यापासून काय नुकसान आहे. अर्थात चांगल्या कार्याचे फल इहलोकात देखील शुभच मिळते आणि जर परलोक आहे असे मानले तर नास्तिक मनुष्य मारल्या गेला. || २७२ ||

मद्य-मांसाचा निषेध

अन्नपानादिकं कर्म मद्यमांसाशिसद्भसु ।

प्राणान्ते पि न कुर्वोरन् परलोकाभिलाषुकाः ॥ २७३ ॥

अर्थ - जे परलोकात जाण्यास उत्सुक आहेत, त्यांनी प्राण गेला तरी मद्यमास खाणाऱ्यांच्या घरी अन्न, पाणी घेऊ नये. || २७३ ||

मांसाहाराच्या पंगतीत बसू नये

भोजनादिषुयेकुर्युरपा कृतैयैः समं जनः ।

संसर्ग तेत्र निन्द्यन्ते परलोकेपि दुःखिनाः ॥ २७४ ॥

अर्थ - जी व्यक्ती अपांक्तेय (आपल्या पंक्तीला बसण्यास अयोग्य) अशा व्यक्तीबरोबर भोजनादी मध्ये संसर्ग करतात, त्यांची या लोकात तर निंदा होतेच पण त्यांना परलोकातही दुःख भोगावे लागते. || २७४ ||

विक्षिप्त तर्कज्ञानी

कुत्सितागमसंभ्रान्तः कुतर्कहतचेतसः ।
वदन्ति वादिनः केचिन्नाभक्ष्यमिह किञ्चन ॥ २७५ ॥

अर्थ - खोटया आगमाच्या अर्थाने भ्रमित झालेले आणि कुतर्काने ज्यांचे मन विक्षिप्त झाले आहे, असे अज्ञानी लोक म्हणतात की या जगात कोणतीही वस्तू अभक्ष्य नाही. ॥ २७५ ॥

मांसाहारी लोकांचा तर्क

जीवयोगाविशेषो न मृगमेषदिकायवत् ।
मुदगमाषादिकायो पि मांसमित्यपरे जगुः ॥ २७६ ॥

अर्थ - काही कुतर्कवादी लोक म्हणतात की, हरिण मेढा यांच्या शरीराप्रमाणे मूग-उडीद यांचे शारीर देखील मांस आहे. कारण त्यात देखील जीव संयोग आहे. जसे हरिणादीच्या शारीरात जीव आहे, तसा मूग-उडीद या वनस्पतीत देखील जीव आहे. म्हणून ते खाणे म्हणजे मांसाशनच होय.

जीवांतील वैषम्य

तदयुक्तं न वाच्यं न युक्तं जैनागमे यथा ।
स्थावरा जङ्घमाश्वैव द्विधा जीवा प्रकीर्तिता : ॥ २७७ ॥

अर्थ - आचार्य म्हणतात, की ते म्हणणे योग्य नाही. (वरील श्लोकातील) कारण स्थावर आणि जंगम असे दोन प्रकारचे जीव आगमात आहेत. || २७७ ||

विशदार्थ - वनस्पतीत जीव आहे, हे खरे. पण वनस्पती या स्थावर जीवात मोडतात, व द्वी-इंद्रियादिक जीव त्रस जीव आहेत. श्रावकांनी त्रस जीवांच्या हत्येचा, त्याग अवश्य केला पाहिजे. जीवांचे त्रस व स्थावर असे दोन भेद आहेत. त्यात स्थावर जीव म्हणजे एकेंद्रिय जीवांची हिंसा श्रावकांच्या कडून घडते. तेथे हिंसेची भावना नसते.

त्रस - स्थावरांची वैशिष्ट्य

जङ्घमेषु भवेन्मांसं फलं च स्थावरेषुच ।
फलं खाद्यं भवेत् भक्ष्यं त्याज्यं मांसमक्ष्यकम् ॥ २७८ ॥

अर्थ - जंगम (त्रस) जीवांमध्ये मांस उत्पन्न होते आणि स्थावर जीवात फल उत्पन्न होते. यात फल हे खाण्यायोग्य आहे, तर मांस हे अभक्ष्य आहे.

मांस व वनस्पतीजन्य अन्न

मांसं जीवशरीरं जीवशरीरं भवेन्न वा मांसम् ।
यद्वन्निम्बो वृक्षो वृक्षस्तु भवेन्न वा विम्बः ॥ २७९ ॥

अर्थ - जे मांस आहे ते जीवाचे शरीर आहे. पण जीवाचे शरीर मांस असू शकेल किंवा नसेलही. उदा. निंब हा वृक्ष आहे. पण सारे वृक्ष निंब असतात असे नाही.

स्पष्टार्थ - वनस्पती व पशु-पक्षांपासून प्राप्त होणारे मांस हे अन्न होऊ शकत नाही. त्यात हिंसा घडते. ती त्रस - जीवांची हिंसा टाळवी व संयमपूर्वक व यत्नाचारपूर्वक वनस्पतीपासून प्राप्त होणारे अन्न, फळे, औषधे ही सेवन करण्यास योग्य आहेत.

उदाहरणांनी विवेचन

यद्वद् गरुड पक्षी पक्षी न तु सर्व एव गरुडोस्ति ।
रामैव चारित माता, माता न तु सार्विका रामा ॥ २८० ॥

अर्थ - दुसरे उदाहरण आचार्यांनी दिलेले आहे. गरुड हा पक्षी आहे, पण सर्व पक्षी गरुड नसतात. माता ही स्त्री असते. पण सर्वच स्त्रिया माता नसतात. ॥ २८० ॥

स्पष्टार्थ - लग्न करून घरी आणलेली स्त्री ही पुरुषाला उपभोग्य असते, पण ती स्त्री आहे, म्हणून काही सान्या स्त्रिया त्याला उपभोग्य नसतात. तसे भोजनात मांस त्याज्य व वनस्पती सेवन करण्यास योग्य आहे. शाकाहार हाच जीवदयेच्या व आरोग्याच्या दृष्टीने योग्य, सकस व शरीराला पुष्ट बनवणारा आहे.

भक्ष-अभक्षातील विवेक

प्रायश्चितादि शास्त्रेषु विशेषा गणनातिगः ।
भक्ष्याभक्ष्यादिषु प्रोक्ता कृत्याकृत्ये विमुच्य तान् ॥ २८१ ॥

अर्थ - प्रायश्चित आदी शास्त्रामध्ये भक्ष्य आणि अभक्ष्य पदार्थात अगणित भेद आहेत. म्हणून कर्तव्य आणि अकर्तव्य याचा निर्णय करून अभक्ष्य पदार्थाचा त्याग करावा. ॥ २८१ ॥

स्पष्टार्थ - आचार शास्त्रात जैन श्रावकांसाठी व मुनीजनांसाठी कोणते पदार्थ भक्ष, सेवन करण्यास योग्य आहेत व कोणते पदार्थ खाऊ-पिऊ नये याचे वर्णन केले आहे. त्या सान्यात हे लक्षात घ्यावे की अत्याधिक हिंसा, प्रमाद, निर्दयता, याने तयार झालेले पदार्थ त्याज्य होत. विवेकाने सर्व जाणावे.

दूध व गोमांस यातील विवेक

शुद्धं दुग्धं न गोमांसं वस्तुवैचित्र्यमीदृशम् ।
विषघ्नं रत्नमादेयं विषं च विपदे यतः ॥ २८२ ॥

अर्थ - आणखी उदाहरण पहा - दूध आणि गोमांस दोन्ही गाईपासूनच मिळतात, पण दूध शुद्ध आहे, गोमांस नाही. वस्तूचे वैचित्र्य हे अशा प्रकारचे आहे. (मणिधर) सर्पाचे रत्न विपत्तीच्या वेळी तर विष हरण करते. ॥ २८२ ॥

वनस्पतीचा दृष्टांत

हेयं पलं पेयं समे सत्यपि कारणे ।
विषद्वोरायुषे पत्रं मूलं तु मृतये मतम् ॥ २८३ ॥

अर्थ - दूध आणि मांस यांच्या उत्पत्तीचे कारण समान असून देखील |एकाच शरीरातून उत्पन्न होऊन देखील) दूध पेय आहे आणि मांस हेय आहे. पहा- विषुवृक्षाची पाने आयुष्याचे रोगापासून रक्षण करतात, तर त्याच वृक्षाच्या मुळ प्राणनाश करतात.

गोमूत्र व गोमांसाचा दृष्टांत

पंचगव्यं तु तैरिष्टं गोमांसे शपथः कृतः ।

तत्पित्तजाम्युपादेया प्रतिष्ठादिषु रोचना ॥ २८४ ॥

अर्थ - आणखी उदाहरण पहा - पंचगव्य म्हणजे दूध, दही, तूप, शेण आणि गोमूत्र हे ब्राह्मणांना इष्ट आहे, असे अन्य धर्मीयांनी मानले आहे. पण गाईचे मांस न खाण्यासंबंधी शपथ दिली आहे. तसेच गाईच्या पित्तापासून उत्पन्न होणारे गोरोचन हे उपयोगी आहे. याचा उपयोग पूजा प्रतिष्ठेच्या कामातही होतो. ॥ २८४ ॥

मांसाशनातील दोष

शरीरावयवत्वेन मांसे दोषो न सर्पिषु ।
धेनुदेहस्त्रुतं मूत्रं न पुनः पयसा समम् ॥ २८५ ॥

अर्थ - एकाच प्राण्याच्या शरीराचे अवयव असले तरी मांसभक्षणात दोष मानला आहे. गाईच्या देहापासून निघालेले मूत्र तिच्याच दुधासारखे मानले जात नाही. ॥ २८५ ॥

ब्राह्मण व गाय

यथा वा तीर्थभूतेषु मुखतो निन्द्यते हि गौः ।
पृष्ठतो वन्द्यते सैव किदित्थं प्रकाश्यताम् ॥२८६॥

अर्थ - जसे, ब्राह्मणांनी गाईचे शरीर तीर्थासारखे । पवित्र) मानले तरी गाय मुखाकडून अपवित्र आणि पाठीकडून वंदनीय मानली आहे. या विषयी आणखी किती प्रकाश टाकावा ?या विषयी आणखी किती प्रकाश टाकावा ?||२८३||

कितीही तर्ककेले तरी मांस त्याज्य

तच्छाक्यसांख्यचार्वाकवेदवैद्यकपर्दिनाम् ।
मतं विहाय हातव्यं मांसं श्रेयोऽर्थिभिः सदा || २८७ ||

अर्थ- म्हणून शाक्य (बौद्ध), सांख्य, चार्वाक (नास्तिक), वैदिक, वैद्यक आणि कापालिक लोकांच्या मताना त्याग करू न कल्याणर्थी व्यक्तीने नेहमी मांस (भक्षण) त्याज्य मानावे.||२८७||

मांसाहारी जनांचा उपद्रव

मांसास्वादपराश्चैते पुष्टन्ति दिने दिने ।
अप्यन्थान्युपदिश्यन्ते जिह्वापशगता खलाः॥२८८॥

अर्थ - मासांच्या स्वादात तत्पर असेलेले हे वाममार्गी लोक दिनप्रतिदिन मांसाशनाचा पुरस्कार करतात आणि जिभेच्या अंकित झालेले दुष्टजन इतरांनाही मांसाशनासाठी उद्युक्त करतात. ||२८८||

एका कथेचा संदर्भ

अवन्तिविषये चण्डो मातरङ्गो मांसवर्जनात् ।
यक्षाधिदेवसामज्यं प्रपेदे करू णाकिडतः ||२८९||

अर्थ - अवंती देशात चण्ड नावाच्या चांडाळाने करुणामय होऊन मांसाशनाचा त्याग केला, तेव्हा त्याला यक्षाधिपतीचे साम्राज्य मिळाले. ||२८९||

आणखी काही कथांचा संदर्भ

बकोऽथ भीमदासोऽयं सिंहसौदासनामभाक्|

मांसभक्षणदोषेण गता नरकपद्धतिम् ||२९०||

अर्थ - या उलट बकराजा, भीमदास आणि सिंहसौदास नावाचे राजे, हे सर्व मांसाशनामुळे नरकाच्या मार्गाला गेले. (म्हणून मांसाशन त्याज्य मानावे.) ||२९०||

मध भक्षणातील दोष

अनेकजन्तुसंकीर्ण प्राणिघातसमुद्धतम्|

लालावन्माक्षिकंदक्षः कः स्वादयितुमिच्छति ||२९१||

अर्थ - आता ग्रंथकार मधु म्हणजे मधाच्या सेवनाने काय दोष लागतात हे सांगत आहेत. अनेक जंतूंनी वेढलेला आणि प्राण्यांच्या लाळे समान असलेला मध कोणता चतूर पुरुष खाऊ इच्छील? ||२९१||

मधुबिन्दुकलास्वादाद् ये सत्वाः प्रविदारिताः |

पल्लीदाहेऽपि तावन्तो भवन्ति न भवन्ति हि || २९२ ||

अर्थ - मधुबिन्दूच्या एक थेंबाच्या आस्वादासाठी जेवढे प्राणी (मधमाशा व अंडी) मारल्या जातात, तेवढी जीवहिंसा, एखादे गावच्या गाव जाळल्यावरदेखील होत नाही. || २९२ ||

बारा गावे जाळण्याकडे पातक

ग्रामद्वादशदाहोत्यं पापं भवति मानव |

मधुभक्षणसज्जातदोषात्पूर्वमुनीरितम् || २९३ ||

अर्थ - मध खाल्याने बारा गावे जाळण्याइतके पाप मानवाला लागते, असे पूर्वीच्या मुनीनी सांगितले आहे. || २९३ ||

औषधीसाठीही मधाचे सेवन नको

जग्धं मध्यौषधेनापि नरकाय न संशयः |

गुडेन मिश्रितं मृत्युहेतवे भक्षितं विषम् || २९४ ||

अर्थ - औषधाबरोबर मध - भक्षण केले, तर नरकात जाण्याला कारणीभूत होते. जसे, गुळासहित विष खाल्ले तर मृत्यूला कारणीभूत होते. || २९४ ||

मधुभक्षणाचा दृष्टांत

लोलाख्योऽत्र द्विजवरोऽप्यभूत्यभूत्पुष्पाख्यपत्तने |

मधुभक्षणदोषेण जातो दुर्गतिभाजनम् || २९५ ||

अर्थ - पुष्पपत्तन नावाच्या शहरात राहणारा श्रेष्ठ ब्राम्हण मधुभक्षणामुळे दुर्गतीला गेला. || २९५ ||

राजीवलोचनो धीमान जातो राजीवलोचनः |

मधूनां त्यागजातेन जातो राजीवलोचनः || २९६ ||

अर्थ - आणि मधुत्याग करणारा राजीववलोचन नावाचा बुद्धिमान मनुष्य मरुन कमळासारखे नेत्र (राजीवलोचन) असलेला देव झाला. पुनः तो जन्म घेऊन राजीवलोचन नावाचा राजा झाला. || २९६ ||

नवनीताचे (लोण्याचे) दोष

अन्तर्मुहूर्ततो यत्र विचित्रा सत्त्वसन्ततिः ।

सम्पद्यन्ते न तदभक्षयं नवनीतं विचक्षणैः ॥ २९७ ॥

अर्थ - एका अन्तर्मुहूर्तात, ज्यात अनेक प्रकारच्या संमूर्छन जीवांची उत्पत्ती होते अशा नवनीताचे (लोण्याचे) झानी लोकांनी भक्षण करू नये. || २९७ ||

लोणी अभक्ष केस्हा ?

नवनीतं मधुसमं जिनैः प्रोक्तं त्वभक्षयकम् ।

यः खादति न तस्यास्ति संयमस्य लवोऽपि हि ॥ २९८ ॥

अर्थ - जिनेंद्रदेवांनी मधाप्रमाणे नवनीतालाही अभक्ष्य म्हटले आहे. जो लोणी खातो, त्याच्या अंगी संयमाचा लवलेशाही नसतो. || २९८ ||

स्पष्टार्थ - अट्ठेचाळीस मिनिटांच्या अगोदरचे, म्हणजे ज्यात जीवोत्पत्ती झाली नाही, असे लोणी भक्ष आहे. त्या लोण्याचे तूप भक्ष आहे.

संयमीनी नवनीत खाऊ नये

जन्तोरेकतरस्यापि रक्षणे यो विचक्षणः ।

नवनीतं स सेवेत कथं प्राणिगणाकुलम् ॥ २९९ ॥

अर्थ - जो एकाद्या प्राण्याचे रक्षण करण्यात दक्ष असतो, तो चतुर मनुष्य अनेक प्राण्यांनी
(जीवजंतुंनी) व्यापलेली नवतीताचे कसे भक्षण करील ?

कीटकांनी व्याप्त उदुंबरादिक फळांचा त्याग

न्यग्रोधपिष्पलप्लक्षकाकोम्बर भूरुहाम् ।

फलान्युदुम्बरस्यापि भक्षयेन्न विचक्षणः ॥ ३०० ॥

अर्थ - त्याचप्रमाणे ज्ञानी लोकांनी वड, पिंपळ, पाकर, कटुंबर, अंजीर, उंबर इ. फळे
मुळीच भक्षण करू नयेत. ॥ ३०० ॥

उदुंबर फळांचा त्याग

स्थावराश्च त्रसा यत्र परे लक्षाः शरीरिणः ।

तस्य चोतुम्बरोद्भूतं स्वादते न फलं व्यचित् ॥ ३०१ ॥

अर्थ - ज्या औदुंबराच्या फळांत (उंबरात) लाखो त्रस आणि स्थावर जीव असतात व जे
सहज डोळ्यांनी दिसतात ती फळे खाऊ नयेत. ॥ ३०१ ॥

क्षीर वृक्षफलान्यति चित्रजीवकुलानि यः ।

संसारे पातकं तस्य पातकं जायते बहु ॥ ३०२ ॥

अर्थ - जो मनुष्य चित्रविचित्र जीवांनी भरलेल्या या क्षीर वृक्षाचे फळ खातो, त्याला संसारात पडण्याचे मोठे पाप प्राप्त होते. म्हणजेच संसारात पुनः जन्म घेण्याचे पातक त्याच्या हातून घडते. || ३०२ ||

चर्मपात्रातील अपवित्र वस्तुंचा त्याग

तैलं सलिलमाज्यं वा चर्मपात्रापवित्रितम् ।
प्राणान्तेऽपि न गृहीयात् वरः सद्ब्रतभूषितम् ॥ ३०३ ॥

अर्थ - चांगल्या ब्रतधारी मनुष्याने चामङ्याच्या पात्रात ठेवल्यामुळे अपवित्र झालेले, पाणी, तेल अगर तूप ग्रहण करू नये. (खाऊ नये.) || ३०३ ||

देशकालवशात्स्यमाद्रियन्तेऽत्र ये जनाः ।
जिनोदितमकुर्वन्तो निन्द्यास्तेऽपि पदे पदे ॥ ३०४ ॥

अर्थ - जो मनुष्य देश - कालाप्रमाणे (परिस्थितीनुसार) चामङ्याच्या पात्रातील तेल, जलादिचा उपयोग करतो, तो जिनदेवाने सांगितलेल्या तत्वावर श्रद्धा न ठेवल्याने पावलोपावली निंद्या ठरतो. || ३०४ ||

अभक्ष्य कशास मानावे ?

अज्ञातफलमश्नातास्तथाऽशोधितशाककाः ।

विधपूरीफलास्वादा हृचूर्णस्य भक्षकाः ॥ ३०५ ॥

अपरीक्षितमालिन्यसर्पिः पयआशानकाः ।

म्लेच्छान्नभक्षकाः शूद्रनिन्द्यमनुष्यसद्मगाः ॥ ३०६ ॥

तेऽपि मांसाशिनो ज्ञेया न ज्ञेयाः श्रावकोत्तमाः ।

अज्ञातभाजनाशताः कुतक्रग्रहणाशनाः ॥ ३०७ ॥

अर्थ - जे लोक माहित नसलेले (अज्ञात) आणि अशुद्ध (अशाधित) शाकाहार करतात, भोके पडलेली (विध्द) सुपारी खातात, बाजारातील चूर्णे खातात, परीक्षा न करता दूधतुपादि भक्षण करतात, म्लेक्ष्याच्या घरी भोजन करतात, तसेच शूद्र माणसाच्या घरी जाऊन भोजन करतात, तेही मांसाहारी मानले जातात. ते उत्तम श्रावक असू शकत नाहीत. तसेच जे अशा भांड्यात भोजन करतात की जी भांडी कुणीकुणी वापरली याचे ज्याला ज्ञान नाही, किंवा जे असे दुर्गंधयुक्त, शिळे ताक पितात, ते सारे उत्तम श्रावक नाहीत. || ३०५-३०६-३०७ ||

उत्तम श्रावकाचा आहार

जलार्द्रपात्रविन्यस्तभक्ष्याः पुष्पादिभक्षकाः ।

दिनद्वयगतक्रशाः दध्यारनाललम्पटाः ॥ ३०८ ॥

प्रातः क्षणागलितयुक्तनीरपानपराः सदा ।

तेऽपि मद्याशिनो ज्ञेयाः श्रावकोत्तमाः ॥ ३०९ ॥

अर्थ - जे पाण्याने ओल्या मातीच्या भांड्यात ठेवलेली वस्तू खातात, फुले खातात, दोन दिवसाचे शिळे ताक व दही खातात, कमलानाल, कांजी, वडे इ. खाण्यात रस घेतात आणि

सकाळी न गाळलेले पाणी पितात, ते सर्व लोक मद्य सेवन करणारे आहेत. त्यांना उत्तम श्रावक मानू नये. || ३०८-३०९ ||

श्रावकाने कोणत्या वस्तुंचा त्याग करावा

विद्वान्नचलितस्वादपुष्पितान्प्रहेयकाः ।

श्रावकाः सम्भवन्तीह मूलाष्टगुणसंयुताः ॥ ३१० ॥

आमगोरससंप्रकृतं द्विदलं द्रोणपुष्पिकाः ।

संधानकंकलिंगं च नाद्यते शुद्धदृष्टिभिः ॥ ३११ ॥

अर्थ - जो विद्वान मनुष्य स्वादचलित (विटलेल्या) बुरशी आलेल्या अन्नाचा आणि अंकुरित मोड आलेल्या अन्नाचा त्याग करतो, तोच खरा अष्टमूलगुणांचा धारक श्रावक आहे, असे मानले पाहिजे.

शुद्ध सम्यक्त्वी माणसाने दूध, दही, ताक मिसळलेल्या द्विदल धान्यांच्या पदार्थाचे (दहीवडा वगैरे) सेवन करू नये. तसेच गुलकंद, मुरंबा, लोणची इ. पदार्थ खाऊ नयेत. || ३१०-३११ ॥

आणखी काही त्याज्य पदार्थ

आस्थानकंच वृन्ताकंकूष्माणं च करीरकम् ।

रस्माफलं च करकंनाद्यते शुद्धदृष्टिभिः ॥ ३१२ ॥

शिंस्वयो मूलकं विल्वफलानिकुसुमानि च ।

नालीसुरणकन्दश्च त्यक्तव्यं शृगङ्गेरकम् ॥ ३१३ ॥

अर्थ - ज्यात तेल घातले आहे अशी आसथानक (लोणची), वांगे, काशीफल (तांबडा भोपळा), कैरी, केळी अणि गारा (ओला) इ. वस्तू शुद्ध सम्यग्रदृष्टी व्यक्ती खात नाही. || ३१२-३१३ ॥

अर्थ - वालाच्या शेंगा, मुळे, बेलफळ, फुले, नाळी (पोकळ देठ असलेले) सुरण रताळी आणि आले यांचाही त्याग करावा.

शतावरी कुमारी च गुडुची गिरिकर्णिका |

स्नुही त्वमृतवल्ली च त्यक्तव्या कोमलाम्लिका || ३१४ ||

शतावरी, कोरफड, गुळवेल, गिरीकर्णिका, स्नुही, अमृतवेल, कोवळी चिंच यांचा देखील त्याग करावा. || ३१४ ||

कोशातकी च कर्कटी बन्ध्या कर्कटिका तथा |

महाफला य जम्बूश्च तिन्दुकंत्वामवाटिकम् || ३१५ ||

प्रपुन्नाटं त्वेडदलं त्याज्यमित्यादिदोषयुक्|

सर्वे किसळ्याः सूक्ष्मजन्तुसन्तानसंकुलाः || ३१६ ||

आर्द्रकन्दाश्च नाद्यन्ते भवभ्रणभीरुभिः |

सौवर्चली लूणिकादिनाल्यादि कुसुमानि च || ३१७ ||

अर्थ - कोशातकी (दोडकी), कर्कोटी (काकडी), वांझ कर्कोटी (एक औषधी - रानटी कारले) महाफला (वाळूक) जांभूळ, तेन्डुक (तेंदुफल) आमवाटक (कच्चे पदार्थ) उदा. मक्याचे कणीस, प्रपुन्नाट (कफनाशक वनस्पती) एरंडाची पाने इ. दोषयुक्त वस्तूंचा त्याग करावा. तसेच सूक्ष्म जीवजन्तूंच्या संतानांनी भरलेल्या पालेभाज्या, कोवळी पाने, कच्ची रताळी, सुवपालक, लूणी, पोकळ देठाच्या भाज्या आणि फुले आदि वस्तूंचा संसार भ्रमणाला भिणाऱ्या लोकांनी त्याग करावा. || ३१५ ते ३१७ ||

या सर्व कच्चा आणि हिरव्या पदार्थात असंख्य जीवजंतु असू शकतात. म्हणून सम्यग्दृष्टी लोकांनी त्या त्याज्य मानाव्यात .